

Ивелина Димова / *Ivelina Dimova*

ПОЛИТИЧЕСКАТА ОБСТАНОВКА В БЪЛГАРИЯ
(1923–1926 г.) ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА
ТАДЕУШ ГРАБОВСКИ

*Political Situation in Bulgaria (1923–1926) through
the Eyes of Tadeush Grabowski*

The research aims to examine and present the political reality in Bulgaria seen through the eyes of Tadeush Grabovsky between 1923 and 1926. His name is associated with the beginning of the official diplomatic relations between Poland and Bulgaria since December 1918. As a starting point of the analysis serves his essay “Bulgaria after the coup (1923–1926)”. By means of fair-minded observation of the Bulgarian political life and without being influenced by changes in power, Tadeush Grabowski managed to make a sensible assessment of the events and people which accompany them after the First World War.

Key words: Tadeush Grabovski, diplomatic relations, Bulgarian political life

Изследвайки историята на българо-полските отношения в годините след Първата световна война, на преден план излиза името на полския дипломат Тадеуш Станислав Грабовски (1881–1975)¹. С неговото име се свързва началото на официалните дипломатически отношения между Полша и България, което става факт на 30 декември 1918 г., когато той връчва акредитивните си писма пред официалните власти.

За позитивното си отношение към България и българския народ още в началото на неговия престой, свидетелства едно писмо от 20 декември 1918 г. до учредителите на Полско-българското дружество в София, публикувано в брой 47–48 на в. „Полски преглед”². В него той подчертава благоразположението си и заявява готовност за укрепване на отношенията между Полша и България на политическо, икономическо и културно ниво. Определяйки положението на двете държави в годините на войната като твърде мъчно и ненормално³ и с оглед края на военния конфликт, то укрепването на взаимоотношенията между двете държави „по-силно налага и нам, и Вам това задължение”⁴ се казва още в писмото.

Изпълнявайки функциите на дипломатически представител на Полша в България в периода 1918–1925 г., Тадеуш Грабовски става пряк свидетел на

динамиката в политическия живот на страната ни. Именно безпристрастното наблюдение на случващото се му дава възможност да направи трезва оценка на събитията в политическия живот в годините след Първата световна война. Израз на неговите впечатления за това време е трудът му „България след преврата (1923–1926)“⁵. Този очерк, издаден през 1926 г., представя освен мнението на полския дипломат за управлението на страната, но и анализ, достигайки в изложението до положителните и отрицателните страни в управлението на България както във вътрешен, така и в международен план.

За полския дипломат България има стратегическо географско положение. Според него мястото, което заема в сърцето на Балканите, е причината да е притегателен център на сблъсък на интереси, от една страна, на балканските държави, и от друга, на Великите сили, които търсят и се възползват от всяка възможност да доминират в тази част на Европа⁶. В тази ситуация и с оглед на неблагоприятния изход от Първата световна война, Грабовски определя България като уязвима, но в никакъв случай не заявява категорично, че положението ѝ е трагично и без изход.

Според Тадеуш Грабовски, за да се даде правилна оценка на политическата обстановка в страната ни и промените, които настъпват в нея по това време, е необходимо първо да се разгледа управлението на Александър Стамболийски и БЗНС. Грабовски определя като катастрофа режима на земеделците⁷. Макар и да го заклеймява обаче като провал, той заявява, че един от малкото положителни и важни примери е изваждането на България от ужаса на Първата световна война, оценявайки факта, че по този начин на българския народ са спестени още повече нещастия и трагедии, дори и да продължи да воюва, но на страната на Антантата. Друг положителен елемент в режима на БЗНС той вижда в приноса на земеделците за противодействие на болшевиизма, оценявайки го като опасен феномен и заплаха на политическата сцена в Европа⁸.

Интересен момент в анализа на полския дипломат представлява въпросът за Македония. Според него игнорирането и премахването на тази спорна тема от вътрешната и външната политика на България би съдействало за подобряването на отношенията с Югославия, носеща по това време името Кралство на сърби, хървати и словенци. Допълнителна стъпка в тази насока той вижда в заложената в политическата платформа на БЗНС идея за сближение и сътрудничество⁹.

На пръв поглед, привеждайки тези позитивни примери в управлението на земеделците, Грабовски съвсем не дава положителна оценка на случващото се в политическия живот на България. Напротив, той излага отрицателните елементи във водената от Стамболийски политика, изтъквайки ги като причина за неговия провал впоследствие.

Тези негативни черти полският дипломатически представител вижда в грешната тактика и методи на управление, основани на потискане и игнориране

на опозицията и политическите опоненти, както и толерирането на една част от обществото – земеделците, за сметка на останалите български граждани. Именно благодарение на своите поддръжници, той би успял да изгради своя диктатура, заявява Грабовски, но това остава само неосъществен замисъл, допълва той¹⁰.

Отрицателната оценка за случващото се в България в периода на земеделското управление, съвсем не се изчерпва с изложеното по-горе. За полския дипломатически представител, съществена роля за нейното влошаване, в допълнителна степен влияе и допускането на лица, приближени на Стамболийски на ръководни постове, игнорирайки тези, които действително биха допринесли с опита си в тези тежки следвоенни години. Смятайки, че земеделците и техните поддръжници са именно хората, способни най-добре да ръководят държавата, до официалната власт се допускат хора без всякакъв капацитет да заемат такива длъжности. На фона на тези факти Т. Грабовски достига до извода, че в годините на управление на Стамболийски, етика и достойнство в политическия живот на България просто липсват. За него сред политиците е настъпила „морална корупция” и „политическа анархия”¹¹.

В действителност той не привежда конкретни имена като примери, за да онагледят обстановката в средите на земеделците, тъй като фактите, които излага като доказателство и с оглед на неговите преки наблюдения, са достатъчно убедителни аргументи в защита на тезата му¹².

Както беше вече казано, един от позитивните успехи на управлението на Земеделския съюз Т. Грабовски вижда в сближението с Югославия, което да проправи път през изолацията, в която попада България след Първата световна война. Всичко това обаче, извършено до този момент, рухва заради прекалените, както ги нарича още той, утопични идеи на Ал. Стамболийски за сближение с Югославия¹³.

Не е пропуснат и фактът, свързан с изразеното негативно отношение на земеделския ръководител към съдбата на Македония, което му спечелва отрицанието сред българските граждани. Грабовски определя поведението на Стамболийски като политически необмислено и не случайно нарича водената от него външна политика позорна, също както и неговата обиколка из Европа¹⁴.

Интересен факт в тази част от очерка, представяща политическата обстановка при управлението на земеделците е, че Тадеуш Грабовски никъде не споменава БЗНС като партия, която е съсредоточила в свои ръце властта. В неговото изложение това е единствено личността на Ал. Стамболийски. Това е и причината критиките, произхождащи от управлението, да бъдат приписвани на едно-единствено име, това на министър-председателя и земеделски партиен ръководител.

Натрупалите се с годините негативи от управлението на БЗНС, включително и терорът спрямо опозицията, вземат връхна точка в преврата от юни

1923 г., когато политическата обстановка се променя в полза на Демократическия сговор, начело с Александър Цанков. Според Грабовски този преврат не е чисто военен, а концентрира в себе си недоволството от абсурдите в политическия живот и желанието на тази част от политическите сили, които по една или друга причина стават жертва на земеделското правителство, да вземат своя реванш. Като връх на политическото противоборство той определя Септемврийското въстание през 1923 г., като заявява, че сблъсъкът между земеделците и опозиционно настроените партии е абсолютно неизбежен, а превратът негов завършек¹⁵.

Излагайки резултатите от насилствената смяна на властта в България, полякът прави описание на случилото се по време, но и след Септемврийското въстание. Разочарован е от трагичната развръзка, от необмисленото противопоставяне на хора от една националност, с различни партийни принадлежности и виждания за бъдещето на България. Негативно се изказва за безмислено пролятата кръв сред мирното население¹⁶.

Мрачната и нелицеприятна картина на актове на насилия и екзекуции от страната на противниците на новата власт в годините между 1923–1925 г. също не е пропусната. Като примери за тази ужасяваща картина са приведени показните убийства на Тодор Александров, депутатът от XXI Обикновено народно събрание Никола Милев, генерал Константин Георгиев, неуспешния опит за атентат в прохода Арабаконак срещу цар Борис III, за да се стигне до върха на тези безумия с избухналата бомба на Велики Четвъртък през април 1925 г. в църквата „Св. Неделя“.

Макар че поставя атентата в църквата „Света Неделя“ в края на тези трагични примери на насилие, Тадеуш Грабовски счита, че той е причина за промяна в динамиката на политическата обстановка в България по това време. Според него това е удобната възможност за Александър Цанков да се разправи с неудобните лица, прикривайки тези действия зад наказанието на виновните лица за кървавата трагедия. Това се случва и в действителност. Официалната власт в България заявява, че актовете на насилие, белязали 1925 г., целят и имат интерес да отслабят и дестабилизируют обстановката в страната. По тази причина решителните мерки за противодействие, които биха били взети, ще са напълно оправдани¹⁷.

На фона на решителните мерки, взети срещу противниците на кабинета на Александър Цанков, Тадеуш Грабовски забелязва друга тенденция, кореняща се в неустойчивостта на управляващата партия. Според него деструктивните източници се крият, от една страна, в „морално-политическите“ и „партийно-личностните“ отношения вътре в Демократическия сговор¹⁸. И тук дипломатът издига морала като важна характеристика за устойчивостта в политиката, като заявява смело, че с действията си за противодействие на тези „дестабилизиращи“ страната елементи, управляващите сами се дискредитират пред обществото.

За Грабовски с по-важно значение за политическото съществуване на Демократическия сговор са партийно-личностните отношения. Като най-ярък пример в тази насока той дава министрите от кабинетите преди земеделците, обвинени, че са виновни за националната катастрофа, в която въвличат страната. Попаднали под репресиите на оранжевите с преврата от 1923 г., на тях се дава възможност отново да вземат участие във властта чрез Демократическия сговор. По този начин, възползвайки се от ситуацията, те отново се домогват до властта, благодарение на което лесно могат да реализират своите личностни, но и партийни интереси. В тази ситуация, той откроява имената на Александър Малинов от Демократическата партия, на Стоян Костурков от Радикалната партия и на Кръстьо Пастухов от партията на широките социалисти. Колкото до четвъртата представена в правителството на Цанков партия – Народнолибералната партия и излъчения от средите ѝ министър Боян Смилов – не успяват за дълго да се задържат в правителството на Цанков¹⁹.

Именно тази разнородност в състава на Сговора Грабовски определя като решаваща за съдбата и нетрайността му като политическо обединение, сплотено от борбата срещу земеделския режим, но без ясна визия за съвместното управление, което реализира чрез преврата от юни 1923 г.

В анализа на политическия живот при управлението на Александър Цанков, друг момент е изложението, свързано със съдбата на опозиционните партии, които стават обект на преследване от властта. Подчертана е опасността, която представляват тези нейни представители, намерили убежище след преврата и Септемврийското въстание през 1923 г. в Кралството на сърби, хървати и словенци, както и тези лица, успели да избягат от репресиите във Виена и Прага. Тези политически емигранти от средите на комунисти и земеделци като численост се състоят от около 2000 души, които напуснали пределите на България поради неблагоприятната за тях ситуация изчакват до благоприятен момент, за да се завърнат и да се включат отново в кръговрата на политическия живот²⁰.

Краят на управлението на правителството на Александър Цанков, Тадеуш Грабовски нарича отстъпление, а не упадък. Тук подчертава, че това отстъпление от властта идва без преврат, без кървави изстъпления. На 3 януари 1926 г. правителството подава оставка, предавайки властта в ръцете на кабинета начело с Андрей Ляпчев, утвърден от цар Борис III.

Като цяло определя правителството на Цанков като революционно, тъй като взема властта със силата на оръжието посредством преврат, но и по време на своето управление си служи с методи на репресии и насилие. Полският дипломат осъжда подобен вид действия, заявявайки, че в тези вътрешни борби за надмощие смъртта на тези около 4 000 души²¹ е действителната трагедия, отколкото реализирането на зловещата закономерност кръв за пролята кръв.

Положителни стъпки за нормализирането на политическата обстановка в страната Тадеуш Грабовски вижда в обявената амнистия от правителството

на Андрей Ляпчев през февруари 1926 г. за лицата, обявени за политически престъпници и живеещи в изгнание. В същото време заявява, че въпреки тази проява политическият живот в България остава нестабилен, но все пак първата крачка за неговото нормализиране е направена.

Очеркът на Тадеуш Станислав Грабовски „България след преврата (1923–1926)” проследява събитията в динамичния политически живот след Първата световна война. Станал свидетел на всички борби за власт по това време, той дава безпристрастна оценка на случилото се. Заявява своето категорично несъгласие с методите на управление, основаващи се на терор и гонения спрямо тези, които са опозиция на властта, като осъжда безмислените кръвопролития по време на вътрешнополитическите борби.

За полския дипломат моралът на политиците отсъства в следвоенните години, тъй като в стремежа си да постигнат своите и тези на партията цели те загърбват честността и достойнството си за сметка на изстрадалия народ, борещ се с последствията на втората национална катастрофа.

БЕЛЕЖКИ

¹ Повече за личността на Тадеуш Грабовски, виж в: **Kot, Włodzimierz**. Tadeusz Stanisław Grabowski: (w dziewięćdziesięciolecie urodzin), Kraków 1971.

² Пълният текст на писмото на Тадеуш В. Грабовски виж в: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko – bułgarskich (1918–1944)*, Tom I. Wrocław 1982, 14–15.

³ Пак там, s. 14.

⁴ Пак там, s. 14.

⁵ **Grabowski, Tadeusz Stanisław**. Bułgaria po przewrocie (1923–1926): szkic historyczno – polityczny, Warszawa: Wydawnictwo “Przeglądu Politycznego”, 1926.

⁶ **Grabowski, Tadeusz Stanisław**. Цит. съч., s. 5.

⁷ Пак там.

⁸ Пак там, s. 6.

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там, s. 7.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там.

¹³ Пак там, s. 8.

¹⁴ Виж повече за външната политика на БЗНС в: **Стателова, Е., С. Грънчаров**. История на България 1878–1944. Т. III. С., 2006, с. 384 и сл.; **Grabowski, Tadeusz Stanisław**. Цит. съч., s. 8.

¹⁵ **Grabowski, Tadeusz Stanisław**. Цит. съч., 10–11.

¹⁶ Пак там, s. 11.

¹⁷ Пак там, s. 11.

¹⁸ Пак там, s. 12.

¹⁹ Пак там, s. 13

²⁰ **Стателова, Е., С. Грънчаров**. Цит. съч., 14–17.

²¹ **Grabowski, Tadeusz Stanisław**. Цит. съч., s. 27.